

# اسنادی از زرتشتیان معاصر ایران

(۱۲۵۸-۱۳۳۸ ش)

سازمان اسناد ملی ایران

«پژوهشکده اسناد»

به کوشش: تورج امینی

انتشارات سازمان اسناد ملی ایران

۱۳۸۰

## فهرست مطالب

صفحه	عنوان
هفت	پیشگفتار
نه	مقدمه
هفده	فهرست موضوعی اسناد
۱	فصل اول: مانکجی صاحب
۹۱	فصل دوم: ارباب جمشید جمشیدیان
۱۳۹	فصل سوم: ارباب کیخسرو شاهرخ
۲۰۹	فصل چهارم: مدارس، بنگاه‌های فرهنگی و موقوفات
۲۸۱	فصل پنجم: انجمن‌ها
۳۰۷	فصل ششم: مهاجرت، آمار و مسافرت
۳۳۹	فصل هفتم: تغییر مذهب
۳۸۵	فصل هشتم: حوادث و وقایع
۴۹۷	فصل نهم: تجار، تجارخانه‌ها و مسائل مالیاتی
۵۸۳	فصل دهم: اسناد متفرقه
۶۳۱	گزیده تصاویر اسناد
۶۶۳	فهرست اعلام

## پیشگفتار

فرهنگ و تمدن ایرانی، محصول پیوند و ارتباط و نیز تلاش و تکاپوی هماهنگ اقوام و مذاهب گوناگون است.

در میان مذاهب کهن ایرانی، زرتشتیان نه تنها از دیرباز در ایجاد و توسعه تمدن این مرز و بوم نقش داشته‌اند؛ بلکه پس از پذیرش آگاهانه دین مقدس اسلام توسط ایرانیان و گسترش آن در سرزمینهای ایرانی همواره با منانت و صداقت به همگامی و همراهی خویش با مسلمانان هموطن خود ادامه داده‌اند. در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران نیز زرتشتیان از جمله اقلیتهای دینی رسمی و مورد احترام نظام بوده و در مجلس شورای اسلامی نمایندگان با رای مساوی داشته و دارند.

مجموعه حاضر «اسنادی از زرتشتیان معاصر ایران» است که در گنجینه سازمان اسناد ملی ایران موجود می‌باشد. این اثر می‌تواند بسیاری از نکات مبهم مربوط به روابط اجتماعی و اقتصادی زرتشتیان ایران را در دوره معاصر توضیح دهد و زمینه مساعدی برای پژوهش‌های دیگر فراهم آورد.

امید است هموطنان عزیز زرتشتی با اهداء و ارائه اسناد با ارزش خود به این سازمان بر غنای این گنجینه ملی ارزشمند بیفزایند تا در مقالات و انتشارات آتی سازمان به آگاهی علاقمندان فرهیخته این آثار برسد.

در پایان سخن لازم می‌دانم از پژوهشگر گرامی آقای تورج امینی به خاطر تدوین این اثر سپاسگزاری کنم.

سیدحسین شهرستانی

رئیس سازمان اسناد ملی ایران

## مقدمه

پس از استیلای اسلام بر گستره ایران، پیروان ادیان آسمانی که حاضر به قبول دین اسلام نگردیدند و اقامت در حیطه حکومت اسلامی را در برابر مهاجرت برگزیدند؛ زندگی در جامعه اسلامی را بر طبق قراردادی به نام «قرارداد ذمه» ادامه دادند. بر اساس این معاهده، اهل ذمه یعنی یهودیان، زرتشتیان، صابیان و مسیحیان، موظف بودند تا: به حکومت اسلامی «جزیه»<sup>(۱)</sup> بپردازند، به آداب اسلامی احترام بگذارند، احکام قضایی و جزایی اسلام را بپذیرند، مبادرت به توطئه و عملیات خصمانه علیه مسلمانان نمایند، به فعالیت‌های تبلیغی مذهبی علیه اسلام دست نزنند و ... و دولت اسلامی نیز موظف بود که در قبال تعهدات فوق‌الذکر شرایط زندگی مسالمت‌آمیز را برای پیروان سایر ادیان فراهم نماید، ایشان را تحت حمایت خود گیرد و از تجاوزات داخلی و خارجی برضد ایشان جلوگیری نماید.<sup>(۲)</sup>

«قرارداد ذمه» در هر زمان بر اساس آیات مبارکه قرآن کریم، احادیث مأثوره از حضرت رسول اکرم (ص)، روایات ائمه اطهار علیهم‌السلام و آرا و فتاوی فقهای وسیع‌النظر، بنیاد نهاده می‌شد و این قرارداد مبنی بر رفق و مدارا با پیروان ادیان آسمانی بود. اما پاره‌ای مواقع، علی‌رغم شرایط قراردادهای، حاکمان جابر یا آحاد متعصب جامعه

---

۱ - رک: مقدمه فصل اول.

۲ - اصولی که به طور مجمل به آنها اشاره رفت در قراردادهای مختلف به اشکال گوناگون درج می‌گردید. جهت اطلاع بیشتر درباره تعهدات دوطرفه در معاهدات فوق‌الذکر، رک: عمید زنجانی، عباس علی: «حقوق اقلیت‌ها بر اساس قانون قرارداد ذمه»، دفتر نشر فرهنگ اسلامی. چاپ پنجم، تهران، ۱۳۷۰.

اسلامی، براساس مفاد آنها عمل نمی نمودند و مضاف بر آن سخت گیری های برخی از فقها علیه پیروان ادیان آسمانی، کار را بر این گروهها سخت می نمود.<sup>(۱)</sup> با این وجود در سده های حضور و سلطه اسلام در ایران، موردی را نمی یابیم که اهل ادیان الهی، برای احقاق حقوق مذهبی و یا اجتماعی خود به قیام و مبارزه مسلحانه دست زده باشند. آنان همواره در هنگام بروز شرایط سخت مهاجرت را بر جنگ و جدال ترجیح داده اند.

شرایط اجتماعی پیروان ادیان آسمانی تا زمان نفوذ و گسترش فرهنگ غرب در ایران بر یک روش استوار بود. از زمانی که با حضور غریبان روابط اجتماعی در ایران پیچیده تر گردید، اوضاع اجتماعی مذاهب متنوعه نیز مانند کلیه امور اجتماعی، سیاسی و فرهنگی رو به دگرگونی نهاد.

اولین اقدامات قانونی در رفع مشکلات اجتماعی پیروان ادیان الهی و حرکت به سوی «تساوی حقوق اجتماعی» در زمان ولایت عهدی «عباس میرزا» آغاز شد. وی با همکاری «میرزا عیسی قائم مقام» ارامنه آذربایجان را از پرداخت جزیه معاف نمود<sup>(۲)</sup> و سپس در زمان «محمدشاه» قاجار، فرمانی مبنی بر تساهل مذهبی با مسیحیان ایران صادر گردید.<sup>(۳)</sup>

اقدامات قابل توجه درباره مسایل اجتماعی مذاهب متنوعه، فی الواقع از زمان

۱ - جهت اطلاعات بیشتر در این زمینه، رک: الف) مطهری، مرتضی؛ «خدمات متقابل اسلام و ایران»، دفتر انتشارات اسلامی ب) کلانتری، علی اکبر؛ «جزیه و احکام آن در فقه اسلامی»، دفتر انتشارات اسلامی ج) زرین کوب، عبدالحسین؛ «دو قرن سکوت».

۲ - رک: فصل اول، سند شماره .

۳ - آدمیت، فریدون؛ «امیرکبیر و ایران»، خوارزمی، چاپ چهارم، ۱۳۵۴، ص ۴۳۷.

صدارت «میرزا تقی خان امیرکبیر» صورت گرفت. آشوریان؛ ارمنیان؛ عیسویان کاتولیک، ارتدکس و پروتستان؛ صابیان و تا اندازه‌ای یهودیان از سیاست‌های روشنفکرانه امیرکبیر بهره بردند. در این میان زرتشتیان بیش از دیگران مورد توجه امیرکبیر واقع شدند تا از «مدارای اجتماعی»، «آزادی مذهبی» و «برابری حقوق اجتماعی» برخوردار گردند.<sup>(۱)</sup>

اما نقطه عطف نگاه‌های سیاسی و اجتماعی نسبت به پیروان ادیان الهی در «انقلاب مشروطیت» رخ داد و تساوی حقوق اجتماعی ایرانیان، از هر نژاد و مذهب در قانون اساسی درج گردید. به تحقیق تلاش‌های بی‌وقفه «ارباب کیخسرو شاهرخ» در تثبیت احکام قانونی راجع به حقوق مدنی تمامی مذاهب در ادوار مجلس شورای ملی تأثیری به سزا داشت.<sup>(۲)</sup>

با تدقیق در تاریخ معاصر درمی‌یابیم که «عدالت اجتماعی» - در ارتباط با پیروان مذاهب آسمانی - از زمان برقراری حکومت مشروطه تا زمان حاضر، با وجود فرازها و نشیب‌ها، در مجموع حرکتی مثبت و رو به ترقی داشته است. حال دیگر برخلاف سده‌های پیشین، «مدارای اجتماعی»، «آزادی مذهبی» و «برابری حقوق اجتماعی» برای اهل ادیان در ایران دغدغه‌های اساسی به شمار نمی‌رود و تنها در برخی از موارد احکام حقوقی و جزایی همچون «دیه» و «ارث» برای ایشان نگرانی‌هایی وجود دارد.<sup>(۳)</sup>

کتاب حاضر، تحقیقی است مختصر از نشیب و فراز این حرکت تاریخی که برای زرتشتیان معاصر ایران رخ داده است. این مجموعه که براساس اسناد موجود در آرشیو

۱ - همان جا، ص ۴۳۵ - ۴۴۱.

۲ - ر.ک: مقدمه‌های فصل دوم و سوم.

۳ - ر.ک: «پرسش آقای دکتر فرهنگ‌مهر و پاسخ آقای خاتمی در سفر رئیس جمهور محترم به امریکا (۱۳۷۷)

(ش)، «چپستا، سال هفدهم، شماره ۸ و ۹، ص ۷۹۹ - ۸۰۰.

«سازمان اسناد ملی ایران» تهیه و تنظیم شده است، محدوده زمانی اواسط حکومت ناصرالدین شاه قاجار تا اواسط دوران پهلوی دوم را دربرمی‌گیرد.

از آن جا که اسناد مذکور از لحاظ موضوع، گستردگی قابل توجهی را شامل می‌شوند، نگارنده جهت استفاده بیشتر محققین و خوانندگان، آنها را در ۱۰ فصل جداگانه طبقه‌بندی نمود که عبارتند از: ۱- مانکجی صاحب ۲- ارباب جمشید جمشیدیان ۳- ارباب کیخسرو شاهرخ ۴- مدارس، بنگاه‌های فرهنگی و موقوفات ۵- انجمن‌ها ۶- مهاجرت، آمار و مسافرت ۷- تغییر مذهب ۸- وقایع و حوادث ۹- تجار، تجارتخانه‌ها و مسائل مالیاتی ۱۰- اسناد متفرقه.

به این دلیل که مطالعه اسناد به صورت خام، جز برای کسانی که به طور تخصصی مطلبی را دنبال می‌نمایند، مفید فایده‌ای نیست، نگارنده اولاً برای هر فصل مقدمه‌ای کوتاه ترتیب داد تا خوانندگان پیش از مطالعه اسناد، اشرافی هر چند مختصر نسبت به موضوع هر فصل حاصل نمایند و ثانیاً برای اسناد توضیحاتی جهت استفاده بیشتر به صورت پانویس تهیه و تحریر نمود.

فصل‌های این کتاب، گرچه از نظر موضوعی از یکدیگر تفکیک شده‌اند، اما در عین حال در بسیاری از موارد، اشتراک و بستگی مناسبی با همدیگر دارند. به عنوان مثال مکاتبات انجمن‌های زرتشتیان در اکثر فصل‌ها وجود دارد اما آنچه که مستقیماً مربوط به خود انجمن‌ها و یا حوادث واقعه بر انجمن‌ها بود تحت یک عنوان و یک فصل آمد و ضمناً بنای کار نگارنده، بر توضیح و تشریح اسناد موجود قرار گرفت چرا که می‌توان درباره انجمن‌های گوناگونی که زرتشتیان داشته‌اند، کتابهایی جداگانه تألیف نمود، اما توضیحات و حواشی کتاب حاضر، منحصر بر موضوع و محتویات اسناد مورد استفاده است.

بیان شرحی درباره منابع و مأخذ مورد استفاده نگارنده در تحریر مقدمه فصل‌های

ده گانه و پانوشت اسناد نیز ضروری است. مهمترین نکته‌ای که باید در این باره گفت آن است که تاکنون کتابی در خور و شایسته درباره تاریخ معاصر زرتشتیان نگاشته نشده است. آقای «رشید شهردان» دو کتاب یکی تحت عنوان «فرزانگان زرتشتی» و دیگری به نام «تاریخ زرتشتیان» تألیف و منتشر نموده است. کتاب اول در شرح احوال بزرگان، خصوصاً دانشمندان علوم دینی زرتشتی - اعم از ایرانی و غیرایرانی - از قدیم‌الایام تا زمان معاصر تألیف شده و کتاب دوم فی الواقع مجموعه‌ای است از مقالات درهم ریخته، بدون هیچ نظم خاص که در بیان تاریخ وقایع و حوادث از سقوط ساسانیان تا زمان معاصر (به همراه شرح احوال برخی از بزرگان زرتشتی که در کتاب فرزنانگان زرتشتی نیز موجود است) نوشته شده است.

آقای دکتر جهانگیر اشیدری نیز دو کتاب تحت عناوین «تاریخ پهلوی و زرتشتیان» و «یادداشت‌های ارباب کیخسرو و شاهرخ» تألیف و تدوین نموده است. کتاب نخست گرچه بسیار مورد استفاده نگارنده قرار گرفت اما این اثر نیز مانند کتاب «تاریخ زرتشتیان» مجموعه‌ای از مقالات بدون نظم است که بسیاری از مواد آن برگرفته از دو کتاب «شهردان» و یا مقالات مندرج در ماهنامه «هوخت» است. می‌توان گفت کتاب «یادداشت‌های ارباب کیخسرو و شاهرخ»<sup>(۱)</sup> با وجود اشکالاتی که بر آن وارد است، تنها اثری است که مستقلاً بخش کوچکی از تاریخ معاصر زرتشتیان را به تصویر می‌کشد.

خلاصه‌الکلام آن که عناوین کتب چاپ شده و چاپ نشده، درباره حوادث دوران معاصر زرتشتیان، از شمار انگشتان دست تجاوز نمی‌کند و بنابراین نگارنده از مطالب مجلات زرتشتی نیز در تحریر توضیحات اسناد استفاده نمود که اهم آنها عبارتند از:

۱ - این خاطرات را «ارباب کیخسرو و شاهرخ» در سال ۱۳۱۷ ش. در آلمان نگاشت و آقای اشیدری آن را در



– الف) ماهنامه «هوخ» که از فروردین ۱۳۲۹ تا مهرماه ۱۳۶۳ مرتباً انتشار یافت.  
– ب) «مهنامه زرتشتیان» از شماره ۱ در زمستان ۱۳۵۱ تا شماره ۵۹ در مرداد ماه ۱۳۵۶.  
– ج) ماهنامه «فَرَوهر» از اردیبهشت ماه ۱۳۵۲ (سال هشتم) که تا حال به طور مرتب در حال انتشار بوده است.<sup>(۱)</sup>

– د) فصلنامه «پیک کنکاش موبدان» از اردیبهشت ماه ۱۳۵۹ تا دی ماه ۱۳۶۴.  
– ه) مجله «چیستا» که از شهریور ماه ۱۳۶۰ تا حال بدون وقفه منتشر شده است.<sup>(۲)</sup>  
– و) سالنامه‌های فرهنگی، یادنامه‌ها، مجموعه مجلات متفرقه همچون «اندیشه ما»، «پشتوتن»، «نشریه سازمان جوانان زرتشتی یزد» و....

همچنین از آن جا که بعضی اسناد، خصوصاً آنچه که مربوط به وقایع و حوادث جامعه زرتشتیان یزد و کرمان بود، احتیاج به تحقیقات محلی داشت، نگارنده به دو شهر مزبور مسافرت نمود تا در صورت امکان از اسناد و دفاتر انجمن‌های زرتشتیان یزد و کرمان، استفاده نماید.

در یزد علی‌رغم همراهی و پیگیری دوست فرزانه و ارجمند آقای «سهراب یزدانی» توفیقی برای نگارنده حاصل نشد، اما در کرمان «انجمن زرتشتیان» به گرمی نگارنده را پذیرفت و تمام اسناد موجود خود را بی‌دریغ ارائه نمود. در بایگانی انجمن زرتشتیان کرمان تنها ۱۰ دفتر بدون نمره و مشخصه، اعم از «دفاتر خلاصه مذاکرات انجمن کرمان» و «دفاتر کمیته مراسلات انجمن کرمان» وجود داشت که مورد استفاده قرار گرفت.<sup>(۳)</sup>

۱ – «فروهر» تا سال هشتم به صورت گزارش‌های دو هفته‌ای یا ماهیانه به طور غیررسمی منتشر می‌شد. از سال

۱۳۵۲ به صورت ماهنامه و در چند سال اخیر به صورت دو ماهنامه انتشار می‌یابد.

۲ – «چیستا» به صورت ۱۰ شماره در سال منتشر می‌شود.

۳ – گرچه از زمانی که «مانکجی صاحب» انجمن کرمان را بنیاد نهاد و به اعضای آن انجمن آموزش داد که ←

بناء علی هذا بر راقم پوشیده نیست که کتاب حاضر گرچه گزیده‌ای از اسناد ارزشمند «سازمان اسناد ملی ایران» است، اما از لحاظ پانویشت اسناد کاستی‌هایی دارد که بیش از آنچه محصول کم‌کاری نگارنده باشد، اولاً حاصل بی‌التفاتی زرتشتیان نسبت به درج و ثبت تاریخ معاصر خود است و ثانیاً نتیجه بی‌دقتی در حفظ و نگاه‌داری اسناد انجمن‌های زرتشتیان است. بنابراین نگارنده در انتظار انتقادات و اطلاعات کلیه محققین و مطلعین می‌ماند تا در آینده ایام در رفع نقائص و کاستی‌های کتاب حاضر برآید.

نکته پایانی آن که نگارنده در رونویسی اسناد از رسم الخط پیشنهادی «پژوهشکده سازمان اسناد ملی ایران» استفاده کرد. اگر تغییری در صورت املائی لغات داد، اصل آن را در پانویس آورد. همچنین نقطه‌گذاری و علامات دستوری را مانند ویرگول، گیومه و ... که در قدیم رواج نداشته، جهت بازخوانی راحت‌تر، به متن اسناد اضافه کرد. از آن جا که اسناد کتاب حاضر، از لحاظ موضوع در کنار یکدیگر قرار گرفته‌اند، بنابراین جهت مشخص شدن اتمام هر پرونده یا موضوع علامت (\*\*\*) را به کار برد و دیگر آن که برای جلوگیری از تطویل کلام در پانویس‌ها به جای لغات «سال»، «شماره»، «جلد» و «صفحه» به ترتیب حروف «س»، «ش»، «ج» و «ص» را درج نمود.

در به انجام رسیدن این کار اشخاص بسیاری راقم را همراهی کرده‌اند - و اشخاص بسیاری نیز همراهی نکرده‌اند !! - که ذکر تمامی ایشان در این مختصر میسر نیست اما لازم است در این جا تقدیری از برخی کسان به عمل آید :

---

← خلاصه مذاکرات هر جلسه را ثبت نمایند و همچنین صورتی از مکاتبات خود را نگاه دارند - و بنابراین تعداد دفاتر می‌بایست بیش از ۱۰۰ مجلد می‌بود - اما در بایگانی انجمن زرتشتیان کرمان به جز «دفاتر مالی» که به تعداد زیاد موجود بود، از دفاتر خلاصه مذاکرات و کپی مراسلات بیش از همان ۱۰ عدد چیزی به دست نیامد.

– نخست از ریاست فرزانه سازمان اسناد ملی ایران جناب آقای مهندس شهرستانی که چاپ این اثر نتیجه حمایت ایشان است، تقدیر و تشکر دارم.

– از آقای دکتر کیانوش کیانی هفت‌لنگ (معاون آرشیو و سرپرست پژوهشکده اسناد) که زحمت مطالعه این کتاب را بر خود هموار فرمودند و نیز سرکار خانم قاضی‌ها معاونت پژوهشکده اسناد، سپاس و تشکر فراوان دارم.

– از آقای علی میرانصاری (مدیریت محترم چاپ و انتشار) و آقای نصرت‌الله امیرآبادی (کارشناس فنی چاپ و انتشارات) سازمان اسناد ملی ایران و خانم الهام ویسبانیان که امکان فراهم آمدن و چاپ این مجموعه را باعث شدند.

– و بالاخره از مدیریت و مسئولین «اتاق تحقیق» سازمان اسناد ملی ایران سرکار خانم «هما قاضی»، «نسرین نگاهبان» و «کبری مقیمی» که حضور مداوم نگارنده را در اتاق تحقیق تحمل نمودند و همواره صمیمانه همراهی کردند.

– از آقای «شاه فریدون بنداری» مسؤول کتابخانه اردشیر یگانگی که با محبت و اشتیاق تمام، حتی ساعات استراحت خود را در اختیار نگارنده نهاد.

– از تمامی اعضای انجمن زرتشتیان کرمان خصوصاً آقایان «کیومرثی»، «فرهادی»، «پیمان»، «غیبی» و همچنین سرکار خانم «حمیده منصوری» (منشی دبیرخانه انجمن کرمان) که تمامی اوقات و امکانات خود را بدون هیچ گونه توقعی نثار کردند.

– از آقایان «گوهری‌زاده» (رئیس انجمن زرتشتیان تهران)، «خادمی» و «رستمی» که در تهیه عکس‌های کتاب نگارنده را یآوری کردند.

امید است این مجموعه مقبول طبع مردمان صاحب نظر واقع شود.

تورج امینی

بهار ۱۳۸۰

## فهرست موضوعی اسناد

شماره سند	موضوع	صفحه
<b>فصل اول : مانجی صاحب</b>		
- مقدمه	.....	۱- ۱۳
- سند شماره ۱ :	نامه مانجی به انجمن زرتشتیان یزد.....	۱۴ - ۲۹
- سند شماره ۲ :	نامه مانجی راجع به کتاب آیین هوشنگ و	
	نقش مجلس اسکندر در داراب.....	۲۹ - ۳۰
- سند شماره ۳ :	نامه مانجی به وزیر مختار انگلیس درباره	
	سرقت منزلش.....	۳۱ - ۳۲
- سند شماره ۴ :	نامه انجمن اکابر پارسیان به نصرت الدوله حاکم	
	کرمان.....	۳۲ - ۳۴
- سند شماره ۵-۶ :	سؤالات میرزا ابوتراب حکیم از مانجی در	
	خصوص مطالب مندرج در کتاب آیین هوشنگ	
	و جواب مانجی.....	۳۴ - ۳۹
- سند شماره ۷-۸ :	نامه های مانجی به محمدزمان میرزا در جواب	
	خواسته ها و سؤالات او.....	۳۹ - ۴۵

- سند شماره ۹ : نامه مانکجی به ملا نوذر مهربان ..... ۴۷-۴۵
- سند شماره ۱۰ : نامه مانکجی در تعزیت مرگ میرزا حسین خان
- سپهسالار ..... ۴۸-۴۷
- سند شماره ۱۱ : نامه مانکجی به یک زرتشتی درباره صبر در
- مقابل ظلم و تعدی ..... ۴۹-۴۸
- سند شماره ۱۲ : نامه مانکجی به یک نفر درباره مطالب کتاب
- دساتیر ..... ۵۱-۵۰
- سند شماره ۱۳-۱۸ : مکاتبات درباره مسأله جزیه ..... ۶۲-۵۱
- سند شماره ۱۹ : جواب سؤالات حسن خان صنیع الدوله توسط
- مانکجی ..... ۶۴-۶۲
- سند شماره ۲۰ : در ذکر عیدهای زرتشتیان ..... ۶۸-۶۵
- سند شماره ۲۱-۲۳ : مکاتبات در خصوص پارسی سره نویسی ..... ۸۷-۶۸
- سند شماره ۲۴ : نامه به پارسی سره به ابوالقاسم فرهنگ درباره
- کتاب آیین هوشنگ ..... ۸۹-۸۷
- سند شماره ۲۵ : نامه به پارسی سره به اسمعیل خان زند ..... ۹۰-۸۹

## فصل دوم: ارباب جمشید جمشیدیان

- مقدمه ..... ۹۸-۹۱
- سند شماره ۲۶ : مکاتبه جهت اخذ پول از تجارتخانه جمشیدیان
- برای مرمت بهارستان ..... ۹۹

- سند شماره ۲۷-۳۷: مکاتبات ارباب جمشید، دیوان محاسبات و وزارت مالیه درخصوص طلب ارباب از ادارات دولتی و عدم رسیدگی صحیح نسبت به خواسته‌های ارباب ..... ۱۱۰-۱۱۰
- سند شماره ۳۸-۴۹: مکاتبات ارباب جمشید و خزانه‌داری کل و وزارت مالیه درخصوص اختلاف نظر در ملک فرون‌آباد متعلق به ارباب جمشید ..... ۱۲۲-۱۱۰
- سند شماره ۵۰-۵۶: مکاتبات دولتی درباره طلب ارباب جمشید از آصف‌الدوله درخصوص نحوه اخذ آن از وراثت آصف‌الدوله ..... ۱۲۸-۱۲۲
- سند شماره ۵۷-۵۹: مکاتبات وزارت مالیه و وزارت جنگ در باب تهیه ملبوس زمستانی برای سربازان و کمک گرفتن از ارباب جمشید در این زمینه ..... ۱۳۳-۱۲۸
- سند شماره ۶۰-۶۱: مکاتبه ارباب جمشید با وزارت جنگ درباره تعمیر مخزن نظامی ..... ۱۳۴-۱۳۳
- سند شماره ۶۲-۶۳: ورقه استنطاقیه و حکم دیوانخانه عدلیه در باب اختلافات مالی ارباب جمشید با شاهزاده خانم عزیزالدوله ..... ۱۳۷-۱۳۵
- سند شماره ۶۴: درخواست پیگیری از جانب ارباب جمشید به وزارت مالیه درخصوص وصول طلبش از پیشکار مالیه فارس ..... ۱۳۸-۱۳۷

### فصل سوم: ارباب کیخسرو شاهرخ

- مقدمه ..... ۱۴۸-۱۳۹

- سند شماره ۶۵: دستور مجلس شورای ملی به وزارت مالیه  
مبنی بر تحویل دادن ستگاه چاپ به ارباب  
کیخسرو ..... ۱۴۹
- سند شماره ۶۶-۶۷: سؤال ارباب درباره تدوین نظام‌نامه داخلی  
وزارتخانه‌ها ..... ۱۵۰ - ۱۵۱
- سند شماره ۶۸-۷۳: پیگیری ارباب درباره خارج شدن جواهرات  
سلطنتی از ایران ..... ۱۵۱ - ۱۶۰
- سند شماره ۷۴: نامه ارباب به وزیر مالیه در خصوص سفارش  
میرزامهدی نام و همچنین درخواست پرداخت  
طلب ارباب از هیأت وزرا ..... ۱۶۰ - ۱۶۱
- سند شماره ۷۵-۷۸: مکاتبات ارباب و ادارات دولتی در خصوص  
تأدیه قرض ارباب از دولت بابت پرداخت  
حقوق مستخدمین مجلس در ایام تعطیلی  
مجلس شورای ملی ..... ۱۶۱ - ۱۶۵
- سند شماره ۷۹-۸۹: واگذاری ریاست اداره خبازخانه به ارباب و  
عمل خریدگندم توسط ارباب برای دولت ..... ۱۶۵ - ۱۷۷
- سند شماره ۹۰: تأدیه پول به ارباب جهت برگزاری مراسم  
تاج‌گذاری احمدشاه ..... ۱۷۸
- سند شماره ۹۱-۹۲: حکم انتصاب ارباب به سمت ریاست اداره  
تلفن ..... ۱۷۸ - ۱۸۰
- سند شماره ۹۳: سفارش‌نامه وثوق‌الدوله برای ارباب ..... ۱۸۰ - ۱۸۱
- سند شماره ۹۴ - اسناد مربوط به کشته شدن پسر ارباب به نام  
شاهرخ ..... ۱۸۱ - ۱۸۸